

Sámepolitihkka ja demokratiijaovddideapmi

Stáhtačálli Anders J. H. Eira – Romsa golggotmánu 3.beaivi 2002 dii.11.15-1145. Konferánsas ”Indigenous Politics:Aspect of Power and Democracy”

Mun lean jerron hupmat dan oasis man fáddán lea ”Sámediggi ja davviriikkalaš našunálastáhtat”, ja erenoamážit deattuhit sámi almmolašvuoda ovdáneami ja sámi/álgoálbmotoassálastin nannema demokratiija ovdáneamis. Áiggun earenoamážit deattuhit, sámepolitihka ovdáneami oassin norgga demokratiija oppalaš ovdáneamis.

Gielda- ja Guovlodepartemeanttas lea koordinerenovddasvástádus sámi áššiin departemeanttas ja ráđđehusas. Departemeanttas lea maiddái válodoovddasvástádus hálddahuslaš ja bušeahtalaš gažaldagain Sámedikki ektui, ja lea maid čanastat gaskal Sámedikki ja Ráđđehusa.

Gažaldat mii guoská sámi demokrátalaš vuoigatvuodaid sihkrastimii ja Sámedikki sajádat norgga demokratiijas ja hálddahusas lea dehálaš ja miellagiddevaš.

Historjjálaš duogáš

Gažaldat sápmelaččaid oassálasttima ektui ja sámiid vuoigatvuodaid ektui ii guoskka dušše sápmelaččaide. Minoritehtaid vuoigatvuodaid ja oassálasttima sihkarastin lea guovddáš gažaldat buot demokratiijaovdáneamis, ganske eronoamážit Norggas, ja riikkain gos gávdnovit álgoálbmogat.

Demokratiijas hupmet dávjá guovtti dimenšuvnna birra mat sáhttet leat vuostálaga. Vuostažettin ferte eanetlohku mearridit buohkaid ovddas, maid unnitlohku šaddá doahhtalit. Nubbi bealli ges lea ahte ovttaskas olbmot ja joavkkut galget suodjaluvvot eanetlogu eahpegovttolaš fápmogeavaheami. Ovdamearkkadihte ii leat demokratiija vuoigna ahte eanetlohku mearrida ahte unnitlohku ii galgga sáhttit ovddidit kultuvrras, árbeviruideas ja gielaideas. Danin lea demokratiija ollu eanet go dat prinsihppa ahte eanetlohku mearrida.

Demokratiija ruohttasat stivrenhápmiin Norggas mannet maŋas gitta jagi 1814 rádjái. Guovddázis lea maid jahki 1884 go parlamentarisma ásaheami, ja ahte ráđđehusas fertii leat doarjja Stuoradikkis mearrádusaid ektui. Demokratiija ja parlamentarisma álggus unnán deattuhii álgoálbmot- ja minoritehtaálbmogiid vuoigatvuodaid. Sápmelaččat eai lean makkárga vuoigatvuodát sámi giela ja kultuvrra ektui. Sápmelaččaide álgoálbmogin ja minoritehtan eai lean sihkarastojuvvon sierra politihkalaš vuoigatvuodát eiseválddiid ektui. Sápmelaččaid atne máŋgga dáfus vierroálbmogin ja eiseválddit bargege oáčuhit sápmelaččaid hilgut gielaset ja kultuvrraset.

Maŋnil soadi veaháziid mielde dohkkehišgohte álgoálbmogiid ja minoritehtaid árvodási, vuoigatvuodaid ja dárbbuid. Almmolaš dáruiduhttinpolitihkka loahpahuvvui. Áltá-ášši vuodul miedihuvvui ahte ráinnas eanetlogu demokratiija ii álot lean doarvái. Sámegielat oahppit ožžo oahpahusa iežaset gillii, ja Sámediggi ásaheami sámiid álbmotválljen ja politihkalaš orgánan. Sámedikki ásaheami geažil oáčui ráđđehus ja stuoradiggi bastevaš gulahallan ja ovttasbargi sámepolitihkalaš áššiin. Sámediggi lea dađistaga maid dai ožžon hálddašanovddasvástádusa muhtin surggiin.

Dán politihkkii lea odne stuora doarjja Stuoradikkis. Dušše ovttá bellodagas lea dán rádjái leamašan eará politihkalaš oaidnu. Mu mielas lea sihke positivvalaš ja sávahahtti ahte lea

govda politihkalaš eanetlohku sámi- ja álgoálbmotgázaldagain. Dát dagaha oadjebasvuoda ja einnostuvvi politihkalaš dili guoskevaš joavkkuide.

Riikkaidgaskasaš rámmat

Go lea sáhka emokratdiiljas ja sámiid vuoigatvuodain, de lea dárbbášlaš diehtit ja muittus atnit riikkaidgaskasaš duogáža danne go riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat leat čujuheaddjin dehe láidestussan juohke stáhta álgoálbmot- ja minoritehtapolitihkii. Dát lea dorvvolašvuhtan ja oadjebasvuhtan buot máilmmi álgoálbmogiidda. Norga lea mañimus logijagiid dohkkehan ONa siviila ja politihkalaš vuoigatvuodakonvenšuvnna sámeapolitihka mearrideaddjin. Konvenšuvdna bidjá geatnegasvuodaid sámiid vuoigatvuodaid ektui. Konvenšuvnna 27. artiikkalis dadjo ahte obmot geat gullet čearddalaš, oskuvaš ja gielalaš joavkkuide eai galgga gildojuvvot doaimmaheames kultuvrraset, oskuset dehe gielaset. Dát konvenšuvdna dohkkehuvvui oassin norgga lágaide, olmmošvuoigatvuoda lága ovttajienaaš mearrideamis Stuoradikkis jagi 1999:s. Viidáset lea Norga vuolláičállán konvenšuvnnaid mat eai leat oassin norgga lágain, muhto maid Norga geatnegahttojuvvo čuovvut, main leat raporterentnegat mat sihkarastet ahte Norga ollášuhtá dáid geatnegasvuodaid. Sápmelaččaid ektui lea ILO-konvenšuvdna nr 169 álgoálbmogiid birra eanemus guovddážis. Mun dás maid namuhan Eurohparáđi šiehtadusa guovllulaš gielaide ja unnitálbmotgielaide birra, mii mealgadit geatnegahtá Norgga sámegeala ektui. Namuhanveara lea maid Eurohparáđi rámmakonvenšuvdna álbmotlaš minoritehtaid suodjaleamis, vaikko das lea eahpečielga árvu sápmelaččaid ektui, danin go Sámediggi ii leat háliidan ahte dát konvenšuvdna galgá guoskat sápmelaččaide.

Álbmotlaš lágat

Dát konvenšuvnnat dáhkidit álgoálbmogiid ja minoritehtaid demokrátalaš vuoigatvuodaid. Seammás leat dát konvenšuvnnat dávjá hui oppalaččat čállojuvvon eaige nu beare dárkilat, ja danin ferte juohke riikka parlamenta dehe ráđdehus dárkilastit ja heivehit dáid konvenšuvnnaid sisdoalu, realpolitihka dillái, sihke láchateavstta ja institušjonaliserma ektui. Ráđdehus háliida dialoga Sámedikkin. Norgga lágas leat sámiid vuoigatvuodát sihkarastojuvvon Vuodđolága §110a bakte, mas daddjo ahte stáhtalaš eiseválddit leat geatnegahttojuvvon láchit dili nu ahte sápmelaččat besset seailluhit ja ovdánahttit iežaset giela, kultuvrra ja servodateallima. Viidáset guoskkaha maidái Vuodđolága § 110c sámiid vuoigatvuodaid, go das daddjo ahte stáhtalaš eiseválddit leat geatnegahttojuvvon doahttalit ja sihkarastit olmmošvuoigatvuodaid. Loahpas de leat golbma riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnna šaddan Norgga lágaid oassin, ea.ea ovdalis juo namuhuvvon ONa siviila ja politihkalaš vuoigatvuodakonvenšuvdna. Dasto leat vel guokte ON-konvenšuvnna, namalassii ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodakonvenšuvdna ja Eurohpalaš olmmošvuoigatvuodakonvenšuvdna.

Doaibmidási lágat mat gávdnojit leat ea.ea sámeláhka, oahpahušláhka, boazodoalloláhka jnv.

Sámedikki ásaheapmi lea guovddážis Norgga sámeapolitihkas. Sámediggi ásahuvvui sámelága vuoduin. Čoavddus sierra sámi álbmotválljen ásahusain čearddalašvuoda vuodul sáhtá gohčoduvvot davviriikkalaš čoavddusin, ea.ea. Suoma oaivádusain go doppe han ásahedje Sámedikki 70-logus. Sámedikki ásaheapmi lei okta mángga vejolašvuodas, mii guorahallui vuosttaš sámi vuoigatvuodačielggadeamis. Fápmočielggadeami oktavuodas sávan ahte dárkilit isket sihke buriid ja heajos beliid davviriikkalaš modeallas.

Eará riikkain leat earálágán čovdosat álgoálbmogiid vuoigatvuodaid sihkkarasttimis, ea.ea. go álgoálbmogat leat sihkarasttojuvvon saji riika násunálačoahkkimi ja ráđdehussii. Nu ii leat

Norggas. Baicca sihkarasttit sámiid vuoigatvuođaid eará vugiiguin, ea.ea. ovttasbargguin gaskal ráđdehusa ja Sámedikki. Dán beali áiggun dárkilastit.

Sámediggi lea mángga geardde, gáibidan odđa ovttasbargohámiid ráđdehusa ja Sámedikki gaskkas. Ovttasbarganvuogit Ráđdehusa ja Sámedikki gaskkas čadat rivdet ja ovdánit, ja sáhtta nai digaštallat movt dan ain sáhtta buoridit.

Formála ovttasbargovuogit ráđdehusa ja Sámedikki gaskkas čilgejuvvojit Sámelágas mas daddjo ahte Sámediggi geatnegahttojuvvo jahkásaččat sáddet jahkediáđahusatis gonagassi, mii mearkkaša departementii. Stuoradikki sávaldagaid vuođul, de Stuoradiggi maid oazžu Sámedikki jahkediáđahusa, mas leat ráđdehusa cealkámušat ja kommentárat áššiide maid Sámediggi gieđahalla. Dát leat jahkkasaš stuoradiggediáđahusat Sámedikki doaimma birra.

Go Stuoradiggi ovddit háve gieđahalai Sámedikki jahkediáđahusa de suohkanlaškomitea njuolga ovddidi mearkkašumit jahkediáđahussii iige dušše ráđdehusa mearkkašumiide. Dát lea positiivva go dán ládje ásahuvvo njuolga ja formálalaš gulahallan gaskkal Sámedikki ja Stuoradikki. Seammas ráđdehus ii seagut iežas dáidda oktavuodáide ja gullahallamiida, go dan dát guokte ásahusa ieža stivrejit dan.

Dán jagi jahkediáđahusa gieđahallamis leat áiggi dáfus váilivuodát. Sámediggi mearridii jahkediáđahusatis miessemánu. Dál ráđdehus lea bargamin iežas mearkkašumiiguin, ja 2001 jahkediáđahus ii dáidde gieđahallojuvvot Stuoradikkis ovdal 2003.

Muđui ovttasbargu Sámedikki ja Ráđdehusa gaskkas ilá namuhuvvo lágain ja lálkaásahusain. Ovtastallan mii ovdanahttojuvvo vieruid bakte formáliserema haga, dagaha fleksibilitehta ja dađistaga rievदानvejolašvuođaid. Seammas sáhttet soapmasat dadjat ahte dát sáhtta dagahit ahte guovddáš eiseválddit eai geatnegahttojuvvo Sámedikki ektui.

Okta ovttasdoaimma ovdamearkain mii ii leat čállojuvvon lágaide ja njuolggadusaide lea movt Sámediggi gieđahalla Ráđdehusa stuoradiggediáđahusaid. Mannan giđa leat Stuoradikki gieđahallamii leat bidjon golbma stuoradiggediáđahusa sámeolithka birra. Sámedikki dievasčoahkkinn gieđahalai dáid golbma stuoradiggediáđahusaid ovddit vahkus. Sámedikki mearrádušat (ovdalgo sii mearridit st. dieđahusaid) sáddejuvvojit dasto Stuoradikki komiteaide mii sidjiide dagaha buoret vuođu gieđahallat dieđahusaid. Dasa lassin doallá komitea vel gulahallan čoahkkimii, mañemus dán mánnodaga.

Eará ovttasdoaimmat leat čoahkkimat gaskal iešguđetge departemeantaid ja Sámedikki ovddasteddjiid.

Mañnil diibmá ráđdehusmolsuma leat maidai Sámedikki politihkkalaš jodiheddjiin leamašan čoahkkimat *buot* stáhtaráđiiguin, ja finánsaministtar, gielddaministtar, eanandoalloministtar ja oahpahasministtar leat fitnan Sámedikkis. Sámedikki oaivilat mañimus jagiid bušeahtaovdánepmái ja dilálašvuođat hálddašandoaimmaid ja juogaduvvon ruđaid gaskkas, dan ektui jáhkan ahte earenomázit finánsaministtara finadeapmi Sámedikkis lei ávkkálaš goappaš beliide.

Mii áigut maidai joatkit lágidit áigges áigái diehtujuohkin- ja ráđđádallančoahkkimiid politihkkalaš dásis gaskal Sámedikki ja Gieldda- ja guovlludepartemeanta, ja dárbbu mielde ektui maidai politihkariiguin eará departemeantain.

Finnmárkkulágan barggadettin leat maid leamašan formála čoahkkimat ja eahpeformála ságastallamat Sámediggepresideanttain. Dákkár gulahallan lea dehalaš sihke guovddášdási politihkaridda ja sámediggepolitihkariidda danne go buoret vejolašvuohta ovttas vuodđudit buori politihka, dát guoská earenoamážit daid surggiide mat lea áibbas guovddážiis vuogatvuoda ja iešmearridan gažaldagain.

Hástalussan sámi demokratijas, Sámediggi hálldašanásahussan, ja addit sápmelaččaide vejolašvuoda vuoruhit doaimmaid guoská bušehtii. Sámediggi oačču rámmajuolludemiid maid Stuoradiggi mearrida ráđdehusa evttohusaid vuodul. Sámediggi lea dan dilis ahte ieža eai sáhte lasihit dietnasiid. Oainnán ahte Sámediggi mángga oktavuodain lea gáibidan šiehtadallanmodealla bušehta ektui. Nu dahkui mearrádušas go Sámediggi gieđahalai Stuorradiggedieđahusa nr. 33 (2001-2002) Lasáhus stuorradiggedieđahussii nr. 55 (2001-2002) sámpolitihka birra. Dán jagi lei vuosttaš gearde go olles vihtta stáhtarádi serve čoahkkimii go Sámediggi ovddidi árvalusaidis bušehtii. Dát duodašta ahte politihkkalaš dásis vuoruhuvvojit sámi gažaldagat. Mun seammás mieđihan ahte davviriikkalaš čoavddus mas hálldašanovdasvástádus sirddihuvvo Sámediggái, de gažaldat mii guoská bušehtaovdaneapmái ja bušehtačuovvoleapmi lea hástalussan. Movt dál de leaš, de lea ráđdehusas ja Stuoradikkis bajitdási ovddasvástádus norgga sámpolitihkas. Dát mearkkaša ahte vel váttis bušehtadilisge, fertet bargat maid sáhttit addit Sámediggái vejolašvuoda čuovvolit riikkadási mihtuid ja riikkaidgaskkasaš geatnegasvuodaid sámpolitihkalaš barggus. Ovdamearkkadihte lea Sámedikki bušehta sturon mañemuš jagiid.

Sámediggi lea ovddidan gažaldaga ahte searvat ráđdehussii nammaduvvon lávdegottiide. Vai Sámediggái sihkarasttojuvvo duodalaš váikkuhanvejolašvuohta ja mearrádušváikkuhus dáid surggiin, de lea dehalaš ahte Sámediggi lea mielde árra dásis láhkabargguin ja sullálaš áššiin. Ráđdehus háliida rievdadit lávdegottiid nammadeami, nu ahte Sámediggái addo vejolašvuohta oažžut áirasa, ja maidai nammadit áššedovdiid lávdegottiide mat galget čielggadit áššiid mat earenoamážit gusket sápmelaččaide. Ráđdehus háliida maid deattuhit dárbašlašvuoda sáddet stuorit áššiid, main lea dehalaš mearkkašupmi sápmelaččaide, Sámedikki meannudeapmái ja ahte Sámedikki cealkámušat dákkár áššiin deattuhuvvojit. Ráđdehus áigu láchit dili nu ahte buot departemeanttat čuvvot seamma vieru dain surggiin.

Unnitlogu vuogatvuodát

Ovddit ráđdehusaid politihkas álgoálbmogiid ja minortehtaid ektui lea ovttalárganvuohta deattuhuvvon. Álggos lei dáruiduhttinpolitihkka man áigumuš lei vuodđudit kultuvrralaš ovttalárganvuoda miehta riika. Dáruiduhttin gal loahpahuvvui, muhto ovttalárganvuohta gal bisuhuvvoi. Álgoálbmogiidda ja minortehtaide galge sihkarasttojuvvot seamma ekonomalaš ja sosiálalaš dilálašvuodát go eanetlogu álbmogis. Dieđusge dát lea dehalaš bargu, muhto mun áiggun dattege deattuhit iešguđetlárganvuoda ja girjái vuoda. Mun anan vuodđun ahte mánggalárganvuohtaiešalddis lea mávssolaš.

Min sámpolitihka vuodđu, boahta ovdan stuoradiggedieđahusas nr 33, gos čuožžu ahte servodagas lea girjái vuoda ea.ea kultuvrralaš ja gielalaš hámit ja eallinvuogit. Dát girjái vuoda lea riggodahkan Norgii. Ráđdehusa áigumuš lea politihkka mii suodjala ja dohkkeha girjái vuoda ja mánggabealátvuoda.

Válgaortnet

Gažaldat mii lea dehalaš Sámedikki dohkálašvuoda oktavuodas lea ovtastuvvi gažaldat, mii mearkkaša movt Sámedikki dievasčoahkkima čoahkádus lea jienaid vuodul. Guokte gažaldaga leat áige guovdilát. Vuostázzettin movt áirrasjuohku galgá leat jienaid ja birejuogu

vuodul. Nubbi ges lea ahte galgá go Sámdiggi vai Stuoradiggi mearridit sámedikki válganjuolggadusaid.

Sámediggi lea huksejuvvon dan vuodđojurdaga nala ahte monoritehtas ja unnitlogus galgá leat earenoamáš suodjalus. Dát lea demokratiija boares vuodđojurdda. Danin fertet muhtin muddui dohkehit ahte Sámedikkis leat erohusat das galle jiena leat juohke áirasis duohken. Nuppe bealde ges, jus erohusat šaddet beare stuorrát, de dat sáhtá čuohcat Sámedikki dohkalašvuhtii,erenomážit stuorit válgabiriin. Eará lea maid sohkkabealbálansa, mii maiddai lea dehálaš. Sámediggi lea aitto giedáhallas válganjuolggadusaid boahtevaš sámediggeválggaide, ja evttohit njeallje dásseáirasa. Go mii geahčadit ášši, de áigut dárkilit árvoštallat Sámedikki mearrádusa. Mii maid deattuhat ráđdehusa ja Stuoradikki mearkkašumiid, danin go dát lea ášši maid suohkankomintea mángga geardde lea giedáhallas.

Nubbi gažaldat lea ahte galgágo Sámediggi vai Stuoradiggi mearridit loahpalaš njuolggadusaid boahtevaš sámediggeválggaide. Dál stuoradiggi mearrida válganjuolggadusaid. Dán guovtti stuoradiggediedáhusain leat oavilerohusat:

Mii atnit vuodđun ahte lea Stuoradiggi mii mearrida bajitdási válganjuolggadusaid sámediggeválggaide, seamma dásis go stuoradigge-, fylkadigge, ja suohkanválggaide, danin go lea nu ahte bajitdási ja mearrideaddji fápmu ja ovttasvásttádus sámiid ektui lea Stuoradikkis. Muhto mun ja gulan oainnán ahte Sámedikkis leat iešguđetlágan oainnut dása.

Siviila servodat

Mun áiggun maiddai guoskkahit daid beliid sámepolitihkas mat gusket siviila servodahkii. Siviila servodahkii gullet ovttaskas olbmot, ealáhusorganisašuvnnat, organisašuvnnat (Dutkan- ja ovdánahttin), eaktodáhtolaš organisašuvnnat, mat galget leat juoganulágan dustehussan eiseválddit ja ovttaskas olbmuid gaskkas. Ráđdehusa sámepolitihkkalaš vuodus čuožžu ahte Sámediggi ja ráđdehus leaba sámepolitihkkalaš njunnoš eaktudeaddjit ja gulahallasbealálaččat. Ráđdehusa obbalaš mihttun lea nannet ja buoridit dili eaktodáhtolaš suorggis, ja áigu danin buoridit gulahallama ja ovttasbarggu maiddai eará beliiguin sámepolitihkas. Servodathuksen galgá vuolil vuolgit ja bajasguvlui, ja lea dehalaš ahte stáhtalaš ášahusat eai dárbašmeahttumit gárččit sámi ovttaskas olbmuid ja joavkkuid doaimma.

Sámediggi lea cealkán oainnus dása, ja deattuha ahte lea dehalaš ahte dát ii geanohuhte Sámedikki rolla ja válddi sápmelaččaid álbmotválljejuvvon orgánan.

Mu oavil lea ahte eai leat vuosttevuodát das ahte gulahallat organisašuvnnaiguin ja ahte Sámediggi doalaha iežas njunuš rolla ja eaktudeaddjin sámepolitihkkalaš áššiin. Mun anan vuodđun ahte buohkaid galgá gullát.

Finnmárkkuláhka

Mii leat dál loahpaheamen guhkes proseassa Finnmarkkulága bárggus, mas eatnan- ja čáhceriggodagagaid odđa hálddašanortnet galga mearriduvvot. Ráđdehus áigu ovddidit odeldigge proposišuvnna ášši birra jagi 2003 giđa. Proseassa lea leamasan guhkki, muhto mun jáhkan ahte Stuoradikki ovdi biddjo čuoavddusárvalus mii sihkarastta sihke sámi kultuvrra luondduvuođu, ja ahte luondduroggodagat lea olles finnmárku álbmoga olámuttos. Dás lea leamašan guhkes ja lossa proseassa. Muhto dat mii dál loahppadásis galga dáhpáhuvvat, čájehit makkar muddui leatgo lávken ovddasguvlui sámi demokratiija ja riektejurddašeami ovdaneamis, ja ovdanahttimis buori gulahallama mas sápmelaččat ja majoritehtaálbmot guhtet guimmideaset gudnijahttet sihke báikkalaččat ja riikkasgaskkasaččat. **Giitu beroštumis!**

